

A „járadékos állam” és a „járadékgazdaság” jelensége a poszt-szovjet Közép-Ázsia államaiban

A tanulmány a „járadékgazdaságról” illetve „járadékos államról” alkotott elméletek fogalmi keretrendszerét alkalmazva kísérel meg feltárni a közép-ázsiai köztársaságok gazdasági és politikai berendezkedése közötti kapcsolatot. Fő megállapításunk szerint a vizsgált ötből három állam: Kazahsztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán teljes mértékben kimeríti a nyersanyag exportbevételektől függő „járadékos állam” fogalmát. Politikai berendezkedésük is ennek megfelelő stabil neopatrimoniális jellegű rezsim képét mutatja. Ezzel szemben Kirgizisztán és Tádzsikisztán exportálható nyersanyagokban szegény, mindazonáltal külső forrásokra nagymértékben ráutalt „fél-járadékos” államok, avagy „járadékgazdaságok. Politikailag a másik három rezsimnél lényegesen ingatagabb, ám összességében autoriter karakterű oligarchikus, „klán alapú” rendszerek. A „járadékos állam” illetve „járadékgazdaság” jellegből adódó függőségek a szóban forgó államok külpolitikai orientációját is nagyban meghatározzák.

Present study is intending to give an insight on the relations of economics and political system of the central Asian republics using the theoretical framework of the so-called „rentier economy” and „rentier state” approach. According to our main findings three out of the five examined states are commodity export depended „full-scale” rentier states. Their political systems’ features are showing stable neopatrimonial regime character. Meanwhile the Kyrgyz Republic and Tajikistan - poor in natural resources, but depending on external rents – can be described as „semi-rentier” states or „rentier economies”. They are politically more instable, but show an altogether authoritarian, oligarchical „clan-based” character. Dependencities originating from the „rentier state” or „rentier economy” character are defining the foreign policy orientation of the above mentioned countries as well.

Egy állam, vagy politikai rezsim stabilitása akkor biztosított, hogy ha a fennállásához és funkcionálásához elégséges erőforrást tartósan rendelkezésre állnak – állapítja meg *Giacomo Luciani* (Luciani, 1990, p. 66.). Az állam működése, így a politikai rezsim jellege szempontjából sem közömbös kérdés, hogy az állam bevételei, milyen forrásokból származnak, milyen logika szerint és milyen csatornákon keresztül kerülnek (újra)elosztásra a társadalom tagjai között. A „járadékgazdaság” (*rentier economy*) és „járadékos állam” (*rentier state*) fogalmát ideáltipikus elemzési kategóriaként az 1970-es években dolgozták ki, elsősorban a közel-keleti és Perzsa-öböl menti olajtermelő és exportáló államok példájából kiindulva. A közgazdaságtanban „járadék” alatt olyan jövedelmet értünk, amely nem termelő munkából, hanem közvetlenül a természeti javak értékesítéséből származik (*Marshallt* idézi Beblawi, 1990, p. 85.). A közgazdaságtanban és társadalomtudományokban számos szerző (Marxtól, Weberig) hangsúlyos értékalapú megkülönböztetést vont a termelő munkából származó kereset és a produktívítást nem igénylő – és éppen ezért pejoratív fogalomként kezelt „járadék” között.

„Járadékgazdaság” alatt tehát olyan nemzetgazdaságot értünk, ahol az állami bevételek nagyobb része tipikusan valamilyen természeti erőforrás (pl. szénhidrogének) exportjából származik. A járadékgazdaság forrása, jellemzően valamilyen természeti kincs, bár tulajdonképpen más jellegű *külső* forrás is lehet (például vendégmunkások hazautalásai). *Luciani* szerint a „járadékgazdaság” tulajdonképpen megkülönböztető vonása, tehát nem is elsősorban a nyersanyag export, hanem, hogy a nemzetgazdaság jövedelmei döntő részben külső, a hazai termelő szektoroktól független forrásokból származnak (*Luciani*, 1990, p. 71.). A „járadékgazdaság” még nem feltétlenül vonja maga után „járadékos állam” kialakulását. A járadékos állam” esetében a külső jövedelmek nem közvetlenül a társadalom tagjaihoz folynak be (mint például a vendégmunkások hazautalásai esetében), hanem társadalomnak egy szűk felső vezetőrétege, végső soron maga a kormányzat az amelyik rendelkezik az elosztásuk felett. A közel-keleti olajmonarchiákban például a teljes népesség körülbelül 2-3%-a rendelkezik az olajexport bevételek felett, melyek az adott államok GDP-jének akár 80-90%-át is kiteszik (*Beblawi*, 1990, p. 89.).

Nigériában, Afrika egyik legnagyobb szénhidrogén-tartalékokkal rendelkező államában hosszú ideje vita tárgya az olajexportból származó bevételek elosztásának kérdése. A kőolaj- és földgáztermelés adja nemcsak az ország exportjának döntő hányadát, hanem a gazdasági növekedés motorja is egyben. *Neszmélyi* (2013.), tanulmányában rámutat, hogy bár a nigériai nemzetgazdaság növekedési üteme csökkent az utóbbi években (a 2011. évi 7,4% 2012-re 6,6%-ra esett vissza), jelentős különbség tapasztalható az olajszektor és az azon kívüli ágazatok teljesítménye között. Az olajágazat ebben az évben is 8%-kal volt képes növekedni, míg az egyéb ágazatok összességében csak 0,35%-kal. (*Neszmélyi*, 2013, p. 23.) A nigériai olajjövedelmek nagyobb hányadának az olajtermelő déli szövetségi államokon belül maradásáért évtizedek óta folytatnak küzdelmet a bennszülött lakosság békés és illegális fegyveres szervezetei. Nem véletlen, hogy a 2010 májusa óta hivatalban lévő Goodluck Jonathan elnök, aki maga is az egyik déli „olajállamból”, Bayelsából származik, programjában egyebek között az olajeladásokból származó jövedelem tisztességes(ebb) felhasználását helyezte kilátásba. (*Neszmélyi*, 2012, pp. 65. - 68.)

Luciani éppen ebben a jövedelmek társadalmi allokációjában látja a járadékos államok legfontosabb társadalmi funkcióját, így ő a terminológia szintjén is az *allokatív* és *produktív* államok közötti megkülönböztetést javasolja (*Luciani*, 1990, p. 71.). Az *allokatív* államokban a kormányzat nem adóztatja az állampolgárokat, hanem éppen ellenkezőleg: alanyi jogon pénzbeni jövedelemben és természetbeni juttatásokban részesíti őket. Éppen ezért nem sorolja az allokatív államok sorába a vendégmunkások külföldi hazautalásaitól függő járadékgazdaságokat, mivel a hazautalásokból az állam legfeljebb indirekt módon az otthon élő családtagok megadóztatásával tud bevételekhez szert tenni (*Luciani*, 1990, p. 72.). Az állam allokativitásának avagy produktivitásának mértékéről leginkább a kormányzati kiadások éves GDP-hez viszonyított aránya árulkodik, ami például a közel-keleti olajexportőr államokban a hetvenes-nyolcvanas években igen tetemes hányadot (30-50% között) tett ki (*Luciani*, 1990, pp. 72.-74.).

Az állam allokatív vagy produktív jellege a tapasztalatok szerint összefüggést mutat a politikai be rendezkedés jellegével is. Ahol az állami jövedelmek elsődlegesen a társadalom termelő rétegeinek megadóztatásából származnak, ott a ott hosszabb távon a regnáló rezsím aligha nélkülözheti a demokratikus legitimitáció valamilyen formáját, mint azt a mára már történeti szállóigévé lett „Nincs adózás képviselő nélkül” jelszava is illusztrálja (*Luciani*, 1990, p. 75.). Az allokatív vagy járadékos államok esetében a szükséges legitimitációt már önmagában az is megteremti, hogy az állampolgárok egzisztenciálisan függenek a mindenkori kormányzattól, amelyik gyakran igen nagyvonalú juttatá-

sokban részesíti polgárait. Mivel az állampolgárok függenek gazdaságilag az államtól, nem pedig fordítva, így a politikai vezetés nincs „rászorulva” a demokratikus legitimációra. Az allokatív rezsimek az „adózás nélkül nincs képviselő” logikája alapján gyakran a demokratikus képviselőt látogatását sem biztosítják. A „járadékos államok” vertikális irányú patrónus-kliens logikájának működéséhez a képviselői demokrációnál megfelelőbb keretet biztosít egy neopatrimoniális karakterű autoriter politikai berendezkedés.

A neopatrimoniális rezsimekben a politikai hatalmat elsősorban személyek és interperszonális patronázs hálózatok hordozzák. A politikai folyamatok alapvető dinamikáját a patrónus-kliens viszonyrendszer logikája határozza meg: a közhivatalokat a patrónustól személyes szolgálatok ellenében, kvázi jutalomként lehet elnyerni, amiért cserében kliensek feladata például választások idején a szükséges számú szavazó mobilizálása patrónusuk támogatására. Mint *Ishimaya* rávilágít a neopatrimoniális rezsimek kialakulása politikai átmenetek periódusában, szilárd intézményi környezet hiányában, különösen jellemző - gyarmati sorból felszabadult államok esetében szinte tipikusnak nevezhető. A politikai rezsimek neopatrimoniális jellegét erősítő tényező lehet a járadék-gazdaság kialakulása is, hiszen a politikai vezető(k)höz kötődő patronázs hálózatok jelentik az elsődleges közvetítő csatornát a külső jövedelmek és a hazai gazdaság között (*Ishimaya*, 2002, pp. 43. - 45.). Az állam járadékos jellege ilyen módon járult hozzá a Perzsa-öböl térségében a napjainkban meglehetősen anakronisztikusnak ható neopatrimoniális monarchiák konzerválódásához (*Luciani*, 1990, pp. 79. - 80.).

Beblawi a közel-keleti nem olajtermelő államokra (Tunézia, Marokkó) példájából az ún. *fél-járadékos* megjelölést alkalmazza. *Beblawi* „fél-járadékos” kategóriája nagyjából megfeleltethető *Luciani* „járadék-gazdaság” fogalmának. Olyan országokról van tehát szó, melyek GDP-jében jelentős hányadot tesznek ki a külföldi forrásból érkező – de nem nyersanyag exportból származó – bevételek: külföldi (akár katonai, akár pénzügyi) segélyek, tranzitdíjak (például áthaladó csővezetékek, vagy éppen a Szezi csatorna használatáért), az ország infrastruktúrájának bérbeadása (például repterek vagy kikötők rendelkezésre bocsátása külső államoknak katonai bázis létesítése céljából), végül de nem utolsósorban a külföldön dolgozó vendégmunkások hazautalásai.

Egyiptomban, még az Arab Tavaszt megelőző években-évtizedekben – egyebek mellett - az ország szénhidrogén-készletei, a Szezi-csatorna használatából befolyó összegek, valamint a külföldön dolgozó egyiptomi vendégmunkások hazautalásai stabil alapot teremtettek a gazdaság fejlődéséhez. Utóbbiból a 2007/2008. pénzügyi évben, tehát még a nemzetközi gazdasági-pénzügyi válságot megelőzően, 13,2 Mrd USD érkezett Egyiptomba. Ez a tárgyévi GDP 8%-nak felelt meg. a Szezi-csatorna használatából pedig többé-kevésbé egyenletesen évi kb. 5 Mrd USD bevétel származott (2,1%), ez utóbbi a 2011. évi forradalom után sem változott lényegesen (2011-ben 5,22, ill. 2012-ben 5,13 Mrd USD) (*Neszmélyi*, 2014.)

Mint a hazautalások példája is illusztrálja a fél-járadékos államok esetében a kormányzat szerepe a külső jövedelmek elosztásában korántsem olyan kizárólagos, mint a járadékos államok esetében. Így a fél-járadékos rezsimek kevésbé nélkülözhetik a demokratikus legitimációnak legalább a látogatását, politikailag pedig jellemzően instabilabbak mint a neopatrimoniális karakterű járadékos rezsimek. Mindamelllett a fél-járadékos államokat is jellemzi a kormányzattól függő széleskörű klientúrahálózat, gyakran mesterségesen felduzzasztott és korrupció bürokrácia formájában (*Beblawi*, 1990, p. 97.).

A fenti „járadékgazdaság”, „járadékos” és fél-járadékos” állam fogalmaira alapozott elemzési keret *Wojciech Ostrowski* szerint kiválóan alkalmazható az öt poszt-szovjet közép-ázsiai köztársaság utódállam példájára is. *Ostrowski* szerint a közép-ázsiai köztársaságok esetében a járadékgazdaság, illetve a járadékos állam jellegét döntően két tényező alapozta meg. Egyrészt betudható a szovjet korszak örökségének, nevezetesen annak, hogy a SZU-n belül a közép-ázsiai tagköztársaságokra a szláv területeken fekvő ipari centrumok nyersanyagokkal (pl. szénhidrogének, gyapot stb.) történő ellátásának feladatát szabták. A közép-ázsiai gazdaságok járadékos jellegét tovább erősítette a SZU összeomlását követő piaci árliberalizáció, mely a nyersanyag árak drasztikus emelkedését eredményezte és ezáltal a szóban forgó országokat egyfajta gazdasági de-diverzifikációra ösztönözte (*Ostrowski*, 2011, pp. 285. - 286.). Ennek köszönhetően napjainkban három utódállam Kazahsztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán egyértelműen mint nyersanyag exportőr járadékos állam írható le, míg az exportálható nyersanyagokban szegény, mindazonáltal külső forrásokra nagymértékben ráutalt Kirgizisztán és Tádzsikisztán „fél-járadékos” államok (*Ostrowski*, 2011, p. 286.). Mindettől nyilván nem független, hogy mint azt a fentiekben már vázoltam, politikai berendezkedését tekintve a három járadékos államban (Kazahsztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán) aránylag stabil neopatrimoniális – sőt egyes szerzők szerint egyenesen szultanisztikus¹ – jellegű autoriter rezsimek alakultak ki, míg Kirgizisztán és Tádzsikisztán a másik három rezsimnél lényegesen ingatagabb, ám összességében autoriter karakterű oligarchikus, „klán alapú” rendszer maradt.

Kazahsztán és Türkmenisztán esetében a szénhidrogén szektor még dominánsabb pozícióra tett szert a gazdaságon belül, mint a függetlenség elnyerése előtt. Kazahsztán az ország északnyugati észén felfedezett Kasangani olajmezők révén a Közel-Keleten kívül a jelenleg ismert legnagyobb még ki nem aknázott kőolajkészletekkel rendelkezik (*Afanasyeva*, 2012) és napjainkban a 19. legjelentősebb olajtermelő ország, készletei azonban földgázból is jelentősek. Ezen kívül Kazahsztán tekinthető napjainkban is a réz, cink valamint uránérc egyik vezető kitermelőjének világon (*Olcott*, 2010, p.169.). Türkmenisztán földgáztartalékai pedig a 2006-ban felfedezett *Dél-Jolotan* és *Oszman* óriásmezők felfedezésével a hatodik legnagyobbnak számítanak a világon Türkmenisztán pedig a világ negyedik legjelentősebb földgáz exportőr állama Oroszország, az USA és Irán mögött.² Kazahsztán kereskedelmi exportjában a szénhidrogének aránya értékvolumenben a kilencvenes évek közepén mért 25%-os arányról a kétezres évtized derekára 66%-ra emelkedett³, Türkmenisztán esetében pedig ez a teljes export 80%-át is meghaladta.⁴ Türkmenisztánban a teljes egészében állami ellenőrzés alatt álló földgáz kitermelő szektor által generált állami bevételeket a türkmén rezsim széleskörű lakossági ártámogatásokra és szociális transzferekre fordította. A türkmén állam 1993 óta ingyen biztosítja polgárai számára az ivóvíz, a gáz illetve az elektromos energia ellátást. Javarészt a földgázexport bevételeiből szubvencionálják a még napjainkban is a munkaerő mintegy 50%-át, foglalkoztató, monokultúras gyapottermelésen alapuló mezőgazdasági szektor működését⁵ (*Pomfret*, 2006, pp. 90. - 97.). Így az öt közép-ázsiai köztársaság közül Türkmenisztán emlékeztet legjobban a járadékos államok „klasszikus példáját” képező közel-keleti olajmonarchiákra.

Üzbegisztán , bár mára lényegében önellátóvá vált fosszilis energiahordozókból, szénhidrogén exportőr államként nemzetközi szinten nem jelentős szereplő. Üzbegisztán esetében a domináns exportcikket hagyományosan a gyapot képezi. Az üzbég gazdaságban továbbra meghatározó súlyt képvisel a lakosság 44%-át foglalkoztató, gyapot monokultúra által dominált mezőgazdaság. Üzbegisztán napjainkban világ második legnagyobb gyapotexportőr állama, és ötödik legjelentősebb termelője. Az üzbég gyapottermelés továbbra is elsősorban az orosz textilipar igényeit szolgálja ki, a helyi feldolgozóipar nem számottevő. Becslések szerint a kétezres évtized elején az agrártermékek tették ki az üzbég export értékvolumenének 75%-át, ezen belül a gyapot részaránya önmagában a

teljes export értékének mintegy 40%-át is meghaladta (Gleason, 2003, p. 119.). A gyapottermesztés javarészt még mindig nagyüzemi keretek között, állami termelőszövetkezetekben⁶, öntözéssel zajlik. A teljes mezőgazdasági termőterületen belül az öntözött földterületek aránya 88%, ami az egyik legmagasabb érték az egész világon. Az üzbég kormányzat pedig láthatóan meg van győződve róla, hogy a mezőgazdaságban bármiféle privatizáció egyenes úton latifundiumok kialakulásához és akár fegyveres konfliktusokkal járó vízmegosztási vitákhoz vezetne (Olcott, 2005, p. 120.). Az üzbegisztáni gyapottermelés kevésbé gépesített, a gyapot betakarítása jellemzően még mindig kézi erővel történik, ugyanakkor az *International Crisis Group* egy tanulmányának becslése szerint a gyapot export bevételeinek legfeljebb 10-15%-a jut vissza a termelőkhez.⁷

A gyapot monokultúra mellett Üzbegisztán járadékos állam jellegét erősítő tényező, hogy az ország jelentősebb tételben exportál külföldre aranyat (az export 16%-a), illetve az utóbbi években Kazahsztán irányában földgázt is (Spechler - Spechler, 2009, pp. 358. - 359.). 2000-2005 között a Karimov rezsime szintén számottevő devizabevételekre tett szert a hánábádi (korábbi szovjet) légitámaszpont bérbeadása révén (Spechler - Spechler, 2009, p. 366.). Ezek után érthető, hogy egyes hírek szerint az üzbég vezetés ismét szívesen látna amerikai bázist saját területén és ezért még CSTO tagságát is hajlandó volt felfüggeszteni 2012 júliusában.⁸

Az üzbég rezsime karaktere abban a tekintetben is járadékos államok logikájának megfelelően működik, hogy láthatólag az alapvető fogyasztási cikkekre kiterjedő rögzített árrendszerrel és a széleskörű lakossági szubvencióktól reméli a társadalmi béke megőrzését. Az üzbég állam az éves GDP - fejlődő országok mércéjével mérve - igen tekintélyes hányadát fordítja szociális transferekre illetve egészségügyi és oktatási kiadásokra. A 2000-es évek elején például a GDP 6%-át fordították szociális, míg 7%-át egészségügyi és oktatási kiadásokra. A pénzügyi költségeken túl az üzbég állam még jelentős természetbeni juttatásokkal (könyvek, táskák, csizmák stb.) segíti például a gyermekek iskoláztatását (Olcott, 2005, p. 119.). Az üzbég rezsime a járadékgazdaság bevételeinek jelentős részét a közép-ázsiai összehasonlításban is különösen kiterjedtnek mondható, és a represszív, autoriter hatalomgyakorlás fenntartásában kulcsszerepet játszó belbiztonsági apparátus fenntartására fordítja (Ostrowski, 2011, p. 289.).

Míg az elmúlt két évtizedben a nyersanyagokban bővelkedő kazah, türkmén és üzbég járadékgazdaságokra épülve a neopatrimonialis rezsimek, illetve a mögöttük álló informális érdekhálózatok sikerrel stabilizálták hatalmukat, addig az erőforrásokban szűkölködő Kirgizisztánban és Tádzsikisztánban jóval instabilabb, bár külső támogatástól továbbra is alapvetően függő „fél-járadékos” rezsimek alakultak ki. Kirgizisztán és Tádzsikisztán volt az egykori Szovjetunió két legszegényebb tagköztársasága. Még a SZU felbomlásának évében is a Kirgiz SZSZK költségvetésének 35%-át, míg a Tádzsikisztáni SZSZK költségvetésének megközelítőleg 46%-át (tehát csaknem felét!) a moszkvai centrum szubvenciói biztosították (Collins, 2006, p. 157.). Ellentétben a másik három köztársasággal, amelyek tulajdonképpen jól jártak a nyersanyagpiaci liberalizációjával, Kirgizisztán és Tádzsikisztán a SZU széthullásának gazdaságilag alighanem a legnagyobb vesztesei lettek. Mint *Wojciech Ostrowski* megállapítja Kirgizisztán és Tádzsikisztán a „neoliberális projektből” kirekesztett „globális dél” országaihoz kezdtek hasonlítani, melyek leginkább csak egy sajátos – pénzmosáson, illegális migráción és drogkereskedelmen alapuló – árnyékgazdaságon keresztül integrálódnak a globális világgazdaságba (Ostrowski, 2011, p. 286.).

Tádzsikisztán már a szovjet időkben is az iparilag legkevésbé fejlett tagköztársaságnak számított, ám a polgárháború a meglévő csekély ipari infrastruktúrát is jórészt elpusztította. Napjainkban Tádzsikisztán iparát tekintve a vízierőművekre épülő elektromos energia termelést és exportot, valamint a magas elektromos áram igényű alumínium gyártást tarthatjuk említésre méltónak. A *Vaks* folyó vízierőműire települt *turszunzodai* alumíniumkohók jelentőségét mutatja, hogy az innen exportált alumíniumból származik Tádzsikisztán (hivatalos) exportbevételének a fele, valamint az üzem egymagában felhasználja az országban megtermelt elektromos energia 40%-át (Olcott, 2005, p. 115.). Bár az ország területének alig 7%-a művelhető, a mezőgazdasági szektor a népesség 49,8%-át foglalkoztatja. A szovjet időkben a mezőgazdaságra itt is a gyapottermesztés erőltetése nyomta rá a bélyegét, így az ország élelmiszerekből máig behozatalra szorul. Az élelmiszernövények arányának növelésére a kolhozok átfogó privatizációja nélkül Tádzsikisztánban sincs sok remény, ugyanakkor ez utóbbi komolyabban fel sem merülhetett, hiszen a polgárháború lezárásának egyik garanciája az volt, hogy az egyes hadurak visszavonulásuk zálogául megkapták – rendszerint szülőfalujuk vagy származási régiójuk – kolhozainak irányítását, mintegy „hűbértok” gyanánt (Olcott, 2005, p. 114.).

Jelentős ipar és jól működő mezőgazdaság híján Tádzsikisztánban a munkanélküliség óvatos becslések szerint is meghaladja a 40%-ot. A polgárháborút követő évtizedekben a tádzsik lakosságnak lényegében három forrásból nyílt lehetősége jövedelemszerzésre: egyes szerencsések munkát kaptak valamelyik az országban működő NGO-nál, vagy külföldre (rendszerint Oroszországba) emigrált családtagjuk hazautalásaiból éltek vagy bekapcsolódtak az illegális – de valójában az ország gazdaságának egyik legszilárdabb pillérét alkotó – kábítószer kereskedelemben (Olcott, 2005, p. 113.). Napjainkban mintegy 1,5 millió (tehát átlagban minden ötödik) tádzsik állampolgár dolgozik külföldön, a migránsok aránya a teljes népességhez viszonyítva itt a legmagasabb a volt Szovjetunióban, sőt az egész világon (Erlich, 2006). Hazautalásaik összege 2005-ben meghaladta a 600 millió dollárt és egyes becslések szerint napjainkban is mintegy 42%-át teszi ki az ország GDP-jének⁹. A tádzsik háztartások legalább 15%-a kizárólag a hazautalásokból él (Nazriev- Manzarshoeva, 2009). Az ország másik ehhez mérhetően jelentős bevételi forrása a drogkereskedelem. Tádzsikisztán mintegy 1800 km hosszúságú meglehetősen gyengén őrzött határszakaszon osztozik a világ jelenleg elsősorú ópium és heroin termelő országával Afganisztánnal. A becslések szerint akár évi 90 tonna heroin (az Afganisztánban előállított heroin körülbelül 30%-a) is átáramlik a tádzsik-afgán határon útban Oroszország felé. A drogkereskedelemből származó bevételek pedig az éves tádzsik GDP 30-50%-át is elérhetik. Bár *Emomali Rahmon* elnök közvetlen érdekeltségére a drogkereskedelemben nincs bizonyíték, de a helyi tisztségviselők a regionális biztonság fenntartásáért cserében minden bizonnyal szabadon bonyolíthatják drogügyleteiket. Így a drogkereskedelem – ellentétben Mexikó példájával – Tádzsikisztán esetében sajátos módon hozzájárult a polgárháború után a központi hatalom stabilizálásához és az erőszak megszűnéséhez.¹⁰

Kirgizisztán gazdasági fejlődését – hasonlóan Tádzsikisztánhoz – már a szovjet tagköztársaságként is számos tényező hátráltatta, mindenekelőtt izolált földrajzi helyzete és természeti erőforrásainak – köztük a fosszilis energiahordozók – szűkössége. Talán ennek is köszönhető, hogy a szovjet korszak erőltetett iparosítása – annak minden áldásos és kártékony hatásával együtt – Kirgizisztán gazdaságának fejlődésre kevésbé nyomta rá a bélyegét, mint több másik tagköztársaságéra. Bár a megművelhető földterület aránya itt is igen csekély, a mezőgazdasági szektor - azon belül is a nomadizáló állattartás - súlya igen jelentős maradt. Még napjainkban is a mezőgazdaság foglalkoztatja a kirgiz népesség csaknem 40%-át és szolgáltatja a tagköztársaság GDP-jének legalább az egyharmadát.¹¹ Az ország a fogyasztási cikkekét hagyományosan Oroszországtól importálja (napjainkban

pedig egyre inkább Kínától), míg gáz és olajimport terén mind a mai napig erősen rá van utalva Üzbegisztánra. A függetlenség elnyerése óta számottevő nemzetközi tőkebefektetést Kirgizisztánban is csak két ágazat az aranykitermelés és vízenergia export vonzott. A legnagyobb egyszeri beruházást a kanadai *Cameco* konzorciummal kötött megállapodás eredményezte a több mint 4000 méteres tengerszint feletti magasságon fekvő és rendkívül nehezen megközelíthető *Kumtor* aranybánya lelőhelyeinek kiaknázásáról. A koncessziós szerződés értelmében a kitermelésből származó profit 70%-a kirgiz államot illeti meg, amelyek a kirgiz költségvetés bevételeinek 26%-át teszi ki és a köztársaság exportjának is mintegy 40%-át az aranyexport adja.¹² A Narin folyón épült vízierőművek ma már orosz energiaóriás a RAO-UES tulajdonába tartoznak. Az erőművek révén Kirgizisztán elektromos energiát exportál Kazahsztánba, ugyanakkor a saját energiafogyasztását csak számottevő üzbég gáz és olajimportjával tudja fedezni (Olcott, 2005, p. 111.).

A Kumtor aranybányára adott koncessziók és a vízi energia exportja mellett még a nemzetközi segélyek és a vendégmunkások hazautalásai jelentettek fontos bevételt a kirgiz járadékgazdaság számára. A mindenkori „elnöki klánok” a nemzetközi segélyekre tipikusan mint patronázs jövedelmek forrására tekintettek, elosztásukat például *Aszkar Akajev* elnökségének időszakában, az elnök felétségének alapítványai koordinálták (Engvall, 2011, p. 32.). A vendégmunkások hazautalásai pedig 2007-ben a kirgiz GDP 27%-át tették ki, amely a negyedik legmagasabb arányt jelenti a világ országai között (Marat, 2009, p. 8.). 2000-től fontos új külső deviza bevételi forrást jelent a kirgiz vezetés számára az Afganisztán elleni hadművelet keretében Biskek melletti *Manasz* légitámaszponton létesült amerikai katonai bázis. Érdekes módon épp a nyugati média által ünnepeelt „tulipános forradalom” révén hatalomra jutott *Bakijev* elnök tette először kérdéssé a manaszi amerikai bázis fennmaradását, amivel vélhetően csak magasabb bérleti díjat akart kizsarolni az amerikai kormányzattól (Beehner, 2005). A busás deviza juttatások ellenére úgy tűnik az amerikaiaknak az idei évben el kell hagyniuk a bázist, mivel az oroszbarátként számon tartott *Atambajev* elnök 2014-ig adott határidőt az USA-nak a manaszi légitámaszpont kiürítésére.¹³ A bázis felszámolása előreláthatólag a előzetes menetrendnek megfelelően 2014 júliusáig befejeződik.¹⁴

Mint fenti példákból is látható a „járadékos állam” illetve „járadékgazdaság” jellegből adódó függőségek a szóban forgó államok külpolitikai orientációját is nagyban meghatározzák. Az öt közép-ázsiai utódállam közül jelenleg három ország: Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán tagja az orosz dominanciájú CSTO katonai szövetségnek¹⁵. Ezen országok területén az orosz hadsereg katonai bázisokat¹⁶ is fenntart, a tádzsik-afgán határ őrzését pedig egészen 2005-ig FÁK mandátummal felruházott orosz csapatok látták el. Ez a három állam amelyik napjainkban gazdaságilag is leginkább kiszolgáltatott Oroszországnak: Kazahsztán a szénhidrogén export tranzit infrastruktúrája felett élvezett orosz monopólium, míg Kirgizisztán és Tádzsikisztán az Oroszországban dolgozó vendégmunkások keresetére való nagyfokú ráutaltság révén. Ugyanakkor az utóbbi évtizedben - elsősorban Kína irányában – sikeres export diverzifikációt végrehajtó Türkmenisztán illetve a gyapot és arany exportnak Oroszországon kívüli helyettesítő piacokat találó Üzbegisztán a külpolitika terén is nagyobb fokú önállóságot élveznek Oroszországgal szemben (Ostrowski, 2011, p. 298.).

Felhasznált irodalom

- AFANASYEVA, A. (2012): Kashagan's big oil coming to market in mid-2013 –sources. *Reuters* 2012.08.10. (on-line) elérhetőség/hozzáférés: <http://www.reuters.com/article/2012/08/10/kazakhstan-oil-kashagan-idUSL6E8J7CML20120810> (letöltve: 2014.02.23.)
- BEBLAWI, H. (1990): The Rentier State in the Arab World. In G. Luciani (ed.) *The Arab State*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles, pp. 85. - 98.
- BEEHNER, L. (2005): U.S. Military Bases in Central Asia, *Council on Foreign Relations*, 2005.06.26. (on-line) elérhetőség/hozzáférés: <http://www.cfr.org/russia-and-central-asia/asia-us-military-bases-central-asia/p8440#p11> (letöltve: 2014.02.23.)
- CHEBABI, H. E. – LINZ, J. J. (eds.) (1998): *Sultanistic Regimes*, John Hopkins University Press
- COLLINS, K. (2006). *Clan Politics and Regime Transition in Central Asia*, Cambridge University Press, Cambridge.
- CUMMINGS, S. N. (2002a): Power and change in Central Asia. In S. Cummings (ed.) *Power and change in Central Asia*, Routledge, London, New York, pp. 1. - 23.
- ERLICH, A. (2006): Tajikistan: From Refugee Sender to Labor Exporter, *Migration Policy Institute*, 2006.07.01. (on-line) elérhetőség/hozzáférés: <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=411> (letöltve: 2014.02.23.)
- GLEASON, G. (2003): *Markets and Politics in Central Asia*, Taylor and Francis
- ISHIMAYA, J. (2002): Neopatrimonialism and the prospects for democratization in the Central Asian republics. In S. Cummings (ed.) *Power and change in Central Asia*, Routledge, London, New York, pp. 42. - 58.
- KLEIN, M. (2009): *Russia's Military Capabilities*, Stiftung Wissenschaft und Politik, Berlin
- LITOVKIN, V. (2012): Uzbekistan wants American weapons and suspends CSTO membership, *Valdai Discussion Club*, 2012.07.06. (on-line) elérhetőség/hozzáférés: http://valdaiclub.com/near_abroad/45740.html (letöltve: 2014.02.23.)
- LUCIANI, G. (1990): Allocation vs. Production States: A Theoretical Framework. In G. Luciani (ed.) *The Arab State*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles, pp. 65. - 84.
- NAZRIEV, S. – Manzarshoeva, A. (2009): Poverty Tajikistan's only growth area, *Asia Times Online*, 2009.08.06. (on-line) elérhetőség/hozzáférés: http://www.atimes.com/atimes/Central_Asia/KH06Ag01.html (letöltve: 2014.02.23.)
- NESZMÉLYI Gy. (2012): Nigéria perspektívái: kibontakozás vagy káosz és terrorizmus? *Nemzet és biztonságpolitikai szemle* 2012. 5. évf. 2. szám, pp. 64. - 71. HU ISSN 1789-5286
- NESZMÉLYI Gy. (2013): Az arab tavasz politikai és gazdasági hatásai Egyiptomban. *Kül-Világ* No. 3-4. (2013), pp. 71 - 85. elérhetőség/hozzáférés: <http://www.kul-vilag.hu/2013/0304/neszmelyi.html> (letöltve: 2014.02.23.)
- NESZMÉLYI, Gy. (2013.): Opportunities of Hungarian Participation in the Modernisation of the Nigerian Agriculture. In: Szűcs I. - Zsarnóczai J. S. (szerk.): *Economics of Sustainable Agriculture*. Scientific Book Series. Szent István University, Faculty of Economic and Social Sciences, Management and Business Administration PhD School. Szent István Egyetem, Gödöllő, 2013. december, HU ISSN 2062-445X pp. 21. - 32.
- OCHS, M. (1997): Turkmenistan: the quest for stability and control. In Dawisha, K. and Parrott, B. (eds.) *Conflict, cleavage and change in Central Asia and the Caucasus*, Cambridge University Press
- OLCOTT, M. B. (2005): *Central Asia's Second Chance*, Carnegie Endowment for International Peace
- OLCOTT, M. B. (2010): *Kazakhstan: Unfulfilled Promise?* Carnegie Endowment For International Peace
- OSTROWSKI, W. (2011): Rentierism, Dependency and Sovereignty in Central Asia. In S. Cummings and R. Hinnebusch (eds.) *Sovereignty after empire: comparing the Middle East and Central Asia*, Edinburg University Press, Edinburg, pp. 282.-303.
- PODVIG, P. (2002): History and the Current Status of the Russian Early Warning System. *Science and Global Security* Vol. 10., Nr. 1., pp. 21.-60.
- POMFRET, R. (2006): *The Central Asian Economies since Independence*, Princeton University Press
- SPECHLER, D. R.– SPECHLER, M. C. (2009): Uzbekistan among the great powers, *Communist and Post-communist Studies*, Vol. 42, Issue 3., pp. 353.-373.

Hivatkozások és jegyzetek

¹ A politikai hatalom intézményesített avagy perszonalizált jellege alapján tesz különbséget a *Chebabi - Linz* szerzőpáros a diktatórikus rezsimek autoriter és „szultanisztikus” válfaja között. A szultanisztikus rezsimeket mindenekelőtt erőteljes személyközpontúságuk különbözteti meg a többi autoriter ill. totalitárius rendszertől. A szultanisztikus rendszerek alapvetően nem rendelkeznek semmifajta legitimációs ideológiával, ezt a vezető karizmatikus legitimációjával és széleskörben propagált személyi kultusszal igyekeznek pótolni. A szultanisztikus rendszerekben sem a hadsereg, sem az állampárt nem jelenik meg önálló hatalmi tényezőként, csupán a szultanisztikus vezető akarátának eszközjellegű végrehajtói. A „szultán” a tőle függő informális érdekhálózatokon keresztül jutalmakkal és büntetésekkel operálva tartja fenn uralmát, a rezsím és az állam közötti határvonalak elmosódnak. A szultanisztikus rendszerekre jellemző továbbá a járadékgazdasági jelleg, az állam és a piac „kleptokratikus” kapcsolata (Chebabi – Linz, 1998). *Sally N. Cummings* értékelése szerint a közép-ázsiai köztársaságok közül a kétezres évtized elején Türkmenisztán állt legközelebb a szultanisztikus rezsimek ideáltípusához. Üzbegisztán politikai rendszere szintén mutatott fel szultanisztikus vonásokat, Kazanhsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán ugyanakkor közelebb álltak az autokráciák intézményesült típusához (Cummings, 2002a, p. 8.).

² U.S. Energy Information Administration /Turkmenistan 2012.01.25. <http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=TX> (letöltve: 2014.02.22.)

³ The Róbinson Rojas Archive World Development Indicators 2009 <http://www.rrojasdatabank.info/wdi2009/tab4.4.pdf> (letöltve: 2014.02.22.)

⁴ The Róbinson Rojas Archive World Development Indicators 2004 <http://www.rrojasdatabank.info/wdi2004/ch4.pdf> (letöltve: 2014.02.22.)

⁵ Az agrárszektor nagymértékű állami szubvencionálása ellenére az ország az alapvető élelmiszerek csaknem 70%-át importálni kénytelen. Az erőltetett öntözés miatt pedig az egyébként is igen csekély kiterjedésű türkmén termőterületeket nagymértékű szikesedés sújtja. A kilencvenes évtizedben így nem volt ritkaság Türkmenisztánban az élelmiszerhiány (Ochs, 1997, p. 343.).

⁶ A kétezres évtized közepén az üzbég gyapottermelés 60%-át a *sirkatnak* nevezett termelőszövetkezetek szolgáltatták. Ebben elvileg a parasztnak részesedésük volt, ám a gyakorlatban a nyomott állami felvásárlási árak miatt, a legtöbb szövetkezet veszteséget termelt. Az állam a magángazdaságok számára is kötelező jelleggel előírhatja a gyapottermesztést, elégtelen termésmennyiség esetén pedig akár vissza is veheti a földet. *The Curse of Cotton: Central Asia's Destructive Monoculture*, *International Crisis Group*, 2005.02.28. http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/centralasia/093_curse_of_cotton_central_asia_destructive_monoculture (letöltve: 2014.02.22.)

⁷ *The Curse of Cotton: Central Asia's Destructive Monoculture*, *International Crisis Group*, 2005.02.28. http://www.crisisgroup.org/~media/Files/asia/centralasia/093_curse_of_cotton_central_asia_destructive_monoculture (letöltve: 2014.02.22.)

⁸ Az andizsoni tüntetések vérbefojtása miatt 2005-ben az amerikai kormányzat visszatartott Üzbegisztánnak járó 11millió dolláros katonai segílyt. Erre adott reakcióként Karimov elnök felszólította az amerikaiakat a hanabádi légitámaszpont kiürítésére. 2012-ben viszont Üzbegisztán mindenki számára váratlanul felfüggesztette tagságát a Moszkva által dominált Kollektív Biztonsági Együttműködés Szervezetében (Collective Security Treaty Organization – CSTO). a döntést azzal magyarázzák, hogy Üzbegisztán szeretne részesülni az Afganisztánból kivonuló amerikai csapatok hátrahagyott fegyverzetéből illetve, hogy egy Üzbegisztán területén létrehozandó amerikai bázisról is már tárgyalások folynak – melynek létesítéséhez azonban Üzbegisztánnak CSTO tagként szükséges lenne elnyernie a többi CSTO tagállam, mindenekelőtt Oroszország hozzájárulását. Litovkin, Viktor: *Uzbekistan wants American weapons and suspends CSTO membership*, *Valdai Discussion Club*, 2012.07.06. http://valdaiclub.com/near_abroad/45740.html

⁹ The World Bank Country Brief Tajikistan 2012 <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/TAJIKISTANEXTN/0,,contentMDK:20630697~menuPK:287255~pagePK:141137~piPK:141127~theSitePK:258744,00.html> (letöltve: 2014.02.23.)

¹⁰ Drugs in Tajikistan. Heroin stabilises a poor country. *The Economist*, 2012.04.21. <http://www.economist.com/node/21553092> (letöltve: 2014.02.23.)

¹¹ World Bank Kyrgyz Republic Partnership Program Snapshot 2012 p. 6. http://siteresources.worldbank.org/INTKYRGYZ/Resources/KR_Snapshot_March2012_final.pdf (letöltve: 2014.02.23.)

¹² World Bank Kyrgyz Republic Partnership Program Snapshot 2012 p. 9. http://siteresources.worldbank.org/INTKYRGYZ/Resources/KR_Snapshot_March2012_final.pdf (letöltve: 2014.02.23.)

¹³ Atambaev Says No Foreign Troops At Manas After 2014. *Radio Free Europe*, 2012.02.20. http://www.rferl.org/content/kyrgyzstan_president_says_no_foreign_troops_manas_2014/24490080.html (letöltve: 2014.02.24.)

¹⁴ U.S. Air Base At Manas Starts Closing Shop. *Eurasianet.org* 2014.02.12. <http://www.eurasianet.org/node/68045> (letöltve: 2014.02.24.)

¹⁵ A Taskenti Szerződést (A Független Államok Közösségének Kollektív Biztonsági Szerződése, 2002-től a *Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete* - Collective Security Treaty Organization: CSTO) 1992 májusában kötötte meg a hat

FÁK tagállam (Oroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán, Tádzsikisztán, Üzbegisztán és Örményország). 1994-ben Fehéroroszország és Azerbajdzsán is csatlakozott az együttműködéshez. A Taskenti Szerződés 4. cikkelyének értelmében a CSTO részes államai bármelyiküket érő agresszió esetén „minden szükséges segítséget megadnak, beleértve a katonai segítséget is”. Charter of the Collective Security Treaty Organization:

http://www.ieee.es/Galerias/fichero/Varios/2002_Carta_de_la_OTSC.pdf

A részes államok biztonságuk garanciáját ki nem mondva, de az orosz taktikai nukleáris fegyverekre alapozzák. A CSTO tagállmainak területén idegen nagyhatalmak csak valamennyi részes állam beleegyezése esetén létesíthetnek katonai bázisokat. 2009-ben pedig a szövetség állandó gyorsreagálású erők, valamint közös békefenntartó egységek felállításáról is döntött. CSTO tagságukat a részes államok hatévente meg kell, hogy újítsák: három tagállam Azerbajdzsán, Grúzia és Üzbegisztán 1999-ben nem hosszabbította meg részvételüket, ehelyett Moldovával és Ukrajnával kiegészülve életrehívták a rivális ún. GUUAM csoportosulást. 2005-ben a színes forradalmak hatására Üzbegisztán felmondta a GUUAM együttműködést és újból belépett a CSTO-ba, majd 2012 júliusában mindenki számára váratlanul ismét felfüggesztette tagságát a szervezetben.

¹⁶ Ezek között a legváltozatosabb jellegű katonai létesítményeket találjuk. Így például Kazahsztánban a Balkhas tó melletti radarbázist, Kirgíziában a kanti légibázist, Tádzsikisztánban pedig számos szárazföldi bázis mellett egy egészen speciális *Okno* (Ablak) fedőnevű katonai műholdmegfigyelő állomás is működik. (Klein, 2009, p. 20; Podvig 2002, p. 25.)